

DOI: 10.18427/iri-2017-0122

Fordulat a művelődéspolitikában: a szabadművelődéstől az irányított népművelés felé

Szóró Ilona

Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

A második világháború befejeződését követően átfogó gazdasági, társadalmi változások kezdődtek Magyarországon. Ez kihatott a kultúra területére is. A demokratikus viszonyok és a társadalom részéről megnyilvánuló nagyfokú aktivitás révén a művelődés és felnőttképzés terén korábban háttérbe szoruló rétegek is széleskörű lehetőségekhez jutottak. A kormányzat és a kultúra területén dolgozó szakemberek arra törekedtek, hogy a megelőző időszakban egymástól élesen elkülönülő polgári, értelmiségi magaskultúra és a népi műveltség, a néphagyomány közötti kapcsolat, értékcsere létesüljön, ami az új egységes nemzeti kultúra alapjául szolgálhat. Gyökeresen átalakult a művelődéspolitikai szemlélete, a kultúráközvetítés formája is. A központilag megtervezett és irányított iskolán kívüli népművelés korábbi koncepcióját, a lakosság igényeire és öntevékenységre épülő szabadművelődés rendszere váltotta fel (Simándy, 1945:7-8).

A felülről diktált, az állam által szervezett, és külön apparátus által megvalósított kulturális tevékenység tartalmát, céljait, ízlésvilágát tekintve sokszor távol állt a társadalom többségét kitevő munkás és paraszt rétegektől, és inkább csak a kultúra passzív befogadóinak, mintsem aktív résztvevőinek, alakítóinak tekintette őket. Az új szemlélet viszont azt hangsúlyozta, hogy a központi szerveknek csak a szükséges feltételeket kell megteremteniük ahhoz, hogy a nép maga művelődjön a saját érdeklődése, igényei, szándékai szerint. Ezen természetesen nem a teljes rendezetlenséget, valamiféle ösztönös, kaotikus állapot fenntartását értették, hanem olyan dinamikusan változó kulturális viszonyok megteremtését, melyben az önművelés, a nevelés és a közösségi művelődés szerves egységet alkot, és amelyben a társadalmi igények felmérése és alakítása, a szükségletek és lehetőségek tudatosítása a művelődést koordináló állami és társadalmi szervek és a lakosság széles rétegeinek közös tevékenységével valósul meg (Karácsony, 1947:3-4; Maróti 2000:41).

A művelődés és felnőttképzés állami koordinátora a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium VIII. Szabadművelődési főosztálya volt, Gombos Ferenc vezetésével. A társadalmi szervezést a legmagasabb

szinten az Országos Szabadművelődési Tanács látta el. A Tanács mintegy 110 tagját a kormány, a politikai pártok, különböző társadalmi és ifjúsági szervezetek, művelődési intézmények, tudományos szakmai testületek delegálták. A Tanács elnökének az 1945. december 10-i alakuló ülésen Karácsony Sándort, a debreceni egyetem pedagógia professzorát választották meg. Az állami apparátust az egyes törvényhatóságokba (megyék, thj. városok), ún. szabadművelődési kerületekbe kinevezett felügyelők és a településeken működő szabadművelődési ügyvezetők képezték, a társadalmi intézményrendszer a kerületekben felállított szabadművelődési tanácsokból és a településeken létrehozott szabadművelődési bizottságokból állt, melyeket a helyi társadalmi és kulturális szervek, intézmények és testületek küldöttei alkottak (Dancs, 1988:10-12).

Az OSZMT jelentős eredményeket ért el a felnőttképzés terén. Egyik legfontosabb feladatának az analfabetizmus teljes felszámolását tekintette, hiszen a demokratikus állampolgári jogok, vagy a kulturális lehetőségekből való részesedés e nélkül elképzelhetetlen volt. Támogatta a különböző ismeretterjesztő előadások, általános műveltségi és szakmai tanfolyamok szervezését, lebonyolítását. A szabadművelődés keretében 1946-ban országszerte mintegy 135 000 ismeretterjesztő előadásra került sor és 2500 különböző tanfolyamot indítottak a társadalmi egyesületek, melyeken közel 31 000 felkért előadó működött közre. A következő évben, 1947-ben egyedül a 3 hónapos téli gazdasági (ezüstkalászos) tanfolyamokat tekintve 695 képzés indult, 34 557 fő résztvevővel. (Madácsy (szerk.), 1948:53-54; Hajdú, 1977:123).

Ugyancsak fontos kérdésnek tekintette az OSZMT a háború alatt tönkrement népkönyvtári hálózat újjászervezését is. A háborús események során a korábban működő 3500 népkönyvtárból 2300 intézmény állománya megsemmisült, vagy komolyabb károkat szenvedett. A rendelkezésre álló könyvkészletből és anyagi forrásokból azonban 1946-ban csak 1222 könyvtár helyreállítására futotta. 1947-től nagyobb lendületet vett a könyvtárszervezés. A következő két évben a VKM, valamint különböző társadalmi szervek, intézmények közreműködésével 1100 kis népkönyvtárat (60-70 kötet) és 600 vándorkönyvtárat (50-100 kötet) létesítettek. Ezekbe azonban a szépirodalmi és ismeretterjesztő művek mellett már nagyobb számban kerültek be a baloldali politikai nézeteket tükröző politikai kiadványok is. (Kiss, 2000:77; Varjú, 1948:273-275).

Az OSZMT arra törekedett, hogy a szabadművelődés alapelveit, szemléletét, módszereit minél szélesebb körben megismertesse a lakossággal. A Tanács tagjai folyamatosan járták az országot és személyesen is bekapcsolódtak a helyi közösségek mozgósításába, a kulturális igények emelésébe, a közösségi művelődés szélesítésébe. A Rádióban 1946 februárjától az OSZMT előadássorozatot indított a kulturális kérdések tárgyalására, a lehetőségek, a módszerek, a jó gyakorlatok ismertetésére. Karácsony és munkatársai rendkívül fontosnak látták a művelődés területén működő egyesületek, intézmények összefogását, munkájuk koordinálását. Rendszeres megbeszélést

folytattak a nagy országos ifjúsági és nőszervezetekkel. Hosszabb előkészítés után 1948 áprilisában 5 minisztérium és 8 országos társadalmi szervezet részvételével együttműködési bizottság alakult a folyamatos egyeztetésre. Külön figyelmet fordítottak a kultúraközvetítéssel foglalkozó állami és társadalmi intézmények, szervezetek tagjainak képzésére. Ehhez kapcsolódó anyagokat adtak ki, tanfolyamokat tartottak, szakmai konferenciákat rendeztek (Ortutay, 1948:327-328; Beszámoló, 1947:224-225).

A kulturális intézmények, egyesületek, a szabadművelődés társadalmi hálózata felé történő kommunikációban az OSZMT kezdetben a VKM módszertani kiadványát a Szabadnevelési (majd Szabadművelődési) Híradó-t vette igénybe, melyet 1946-tól már a Tanács főtájkára szerkesztett. 1947 januárjában egy saját havi folyóiratot indított, *Új Szántás* címmel. A mintegy 60 oldalon megjelenő lap elvi kérdésekkel, a művelődési viszonyok alakulásával, az igényfelkeltéssel és a kulturális tevékenység új formáival foglalkozott. Egyszerre volt elméleti orgánus, tájékoztató füzet, gyakorlati tapasztalatokat közreadó módszertani kiadvány és kulturális magazin. Az 1947-es évfolyamban, 772 oldalon összesen 191 cikk jelent meg. Az írások közül 18% a kultúra és a szabadművelődés elméleti problémáival foglalkozott, 42% konkrét szakmai kérdéseket dolgozott fel, 30% a közművelődés szervezeti vonatkozásait, a szabadművelődés gyakorlati ügyeit, tapasztalatait tárgyalta, 10%-a pedig társadalmi, politikai kérdéseket vizsgált. A folyóirat 149 művészeti eseményről számolt be, 187 könyvismertetést és 25 sajtószemlét közölt, valamint 50 irodalmi betétet tartalmazott. A kisebb hírek között 314 országos és helyi kulturális eseményről számolt be (Fenyő, 2007:215-216; Szórá, 2013:288).

A szabadművelődés rendszerének kiépülése, a kulturális tevékenység alakulása során számos gond, hiányosság jelentkezett. A lakosság különböző körei eltérő aktivitással vettek részt ebben a folyamatban. Sok esetben a kevésbé igényes, megszokott szórakozási formák népszerűbbek voltak, mint a színvonalasabb kulturális kínálat. Az újonnan kiépülő koordinatív intézményrendszer még nem állt a helyzet magaslatán, gyakran szervezési problémák, egymással ütköző programok, technikai hiányosságok jelentkeztek. Egyes esetekben az apparátus a régi beidegződések hatására közvetlenül irányítani próbálta a helyi kulturális életet, más esetekben viszont az emberek is valamiféle központi szervezésre, programkínálatra vártak. Az OSZMT többször is felhívta a figyelmet ezekre a problémákra. Karácsony hangsúlyozta, hogy a kultúra terén csak akkor történhet jelentős előrelépés, ha a társadalom széles tömegeiben fogalmazódik meg a művelődés igénye. Ezért a szabadművelődés intézményeire vár a feladat, hogy közös gondolkodással felmérjék, tudatosítsák, alakítsák a kulturális igényeket, és a lehetőségek megteremtésével, bemutatásával nagyobb perspektívát biztosítsanak a társadalom érdeklődésének. Eközben nemcsak a művelődés tartalmát és formáit kell korszerűsíteni, a jelen korhoz igazítani, hanem elő kell segíteni társadalmi kérdések iránti érzékenység, a reális látásmód és a kritikai szemlélet kialakulását is. (Karácsony, 1947:129-132).

Az országban folyó politikai változások a baloldal hatalmi koncentrációja nyomán azonban már 1947-ben felerősödtek a szabadművelődés elvei és demokratikus gyakorlata elleni támadások. A kommunista párt kritikával illette a világnézeti semlegességet, a népi kultúra támogatását, a helyi közösségek önszerveződését, öntevékenységét, és a baloldali ideológia fokozottabb érvényesülését, a művelődés erőteljesebb központi irányítását sürgették. Egyre több bírálat érte az OSZMT működését és az elnök, Karácsony Sándor tevékenységét is. 1948 márciusában a baloldal részéről kísérlet történt az *Új Szántás* feletti ellenőrzés megszerzésére, amelyet a kommunista irányítás alatt lévő Művelődési Szövetség segítségével kívántak végrehajtani. Az OSZMT azonban ellenállt, bár a későbbiekben a lap önállóságának megtartása érdekében egyre több baloldali szemléletű írást kellett közölniük. (Lányi, 2000:193; Lendvai, 1993:124-125).

Ebben az időszakban a kommunista párt egyre nagyobb figyelemmel fordult a kultúra felé. A párt Kultúrpolitikai Bizottságának 1948. május 7-i helyzetértékelése szerint a művelődés az a terület, ahol az állam a legkevésbé él irányító hatalmával, és teljes szabadságot enged a jobboldali szellemiségnek, a klerikális reakciónak és a birtokos paraszti gondolkodásmódnak, az OSZMT pedig, élén Karácsony Sándorral egyáltalán nem szolgálja a baloldali politikai elvárásokat. A Bizottság megállapította, hogy a kommunista pártnak sincs kellően kidolgozott művelődéspolitikai koncepciója, nem rendelkezik megfelelő jelenléttel a kulturális szervezetekben, intézményekben, de az ott dolgozók sem tudják kellő hatékonysággal érvényesíteni a párt ideológiáját. A megoldást a Kultúrpolitikai Bizottság az OSZMT mielőbbi felszámolásában, a Karácsony Sándor és munkatársai által képviselt szabadművelődési koncepció kiiktatásában látta. Javasolta, hogy a felnőttképzést válasszák le a népműveléstől és helyezték szorosabb kormányzati irányítás alá, az egyéb kulturális tevékenység szervezését és irányítását pedig vegye át a kommunista vezetés alatt álló Magyar Művelődési Szövetség. Emellett, a VKM ügyosztályait és a közművelődés országos apparátusát, a falusi ügyvezetőig bezárólag megbízható baloldali személyzettel kell feltölteni (László, 1993:22-23).

A művelődés demokratikus elveivel és gyakorlatával szembeni fellépés 1948 nyarán tovább erősödött. 1948. május 31. és június 5., majd június 7. és 12. között rendezték meg Révfülöpön a szabadművelődési felügyelők országos konferenciáját. A tanácskozáson, a kommunista párt képviselői részéről éles támadás hangzott el a szabadművelődés kultúrafelfogásával, kiépült rendszerével, a közreműködők autonóm magatartásával és plurális gondolkodásával szemben. E. Kovács Kálmán kijelentette, hogy a művelődési tevékenységnek tartalmi és formai szempontból egyaránt igazodnia kell az országban folyó gazdasági és politikai változásokhoz. Be kell kapcsolódnia a népi demokrácia és a „reakció” erői között zajló osztályharcba, a kultúrának is a világnézeti küzdelem szolgálatába kell állnia. Annál is inkább, mert a baloldal, a „haladó erők” gazdasági és politikai téren elért győzelmei következtében, a polgári „reakciós” tényezők a művelődés területén próbálják megtartani a pozíciójukat. E. Kovács leszögezte, hogy a kulturális tevékenység a továbbiakban már

nem a szabad társadalom öntevékenysége, hanem a társadalmi haladást akadályozó erők elleni háború, ahol sajátos fegyverekkel folyik a küzdelem (E. Kovács, 1948:465-468; Maróti, 2000:44-45).

E. Kovács elhibázott álláspontnak nevezte, hogy a megújuló magyar művelődés alapjait a népi kultúra, a folklorisztikus hagyomány képezze. Szerinte ez óhatatlanul együtt jár a nosztalgikus múltba nézéssel, a hamis parasztromantika feltámadásával, a társadalom autonómiának látszó szervezetlenségével, ami csak gátolja a fejlődést biztosító szocialista célok megvalósítását. Kifejtette, hogy bár a szabadművelődés szervező, koordináló személyi apparátusának kialakítása során helyes szempontokat fogalmaztak meg a résztvevők alkalmasságával kapcsolatban (demokratikus szemlélet és magatartás, korszerű műveltség, jó szervezőképesség), a gyakorlatban azonban ezek a szempontok sokszor nem érvényesülnek. A kultúra közvetítésével foglalkozók jelentős része a régi rendszerhez kötődik, a középosztály tagja, a reakciós politikai szervezetek támogatója, vagy olyan alkalmazott, értelmiségi, aki már az előző érában is a népművelés területén és a régi szemléletet, szokásokat hozta magával (Gombos 1947:391; E. Kovács, 1948:477-479).

Végezetül, E. Kovács személyes támadást intézett a szabadművelődés elvének kialakítói és a kulturális élet legfőbb szervezői, Karácsony Sándor és Gombos Ferenc ellen is. Azt állította, hogy minden jó szándékuk ellenére az általuk megfogalmazott elméleti alapvetések rossz irányba mutatnak. A művelődés így nem rendelkezik megfelelő ideológiával, amely a marxizmus szellemében kitűzött népi demokratikus célok elérését elősegítené. Bár Karácsony és Gombos egyaránt elismerik a politikai és ideológiai szempontok érvényesítésének szükségességét a művelődés terén, valamint azt, hogy a kulturális tevékenységnek a társadalmi haladás irányába kell nevelni az embereket, ugyanakkor azonban nem értik, nem vállalják fel a nyílt osztályharcot, és a közművelődés területét egy mindenki számára érvényesülést biztosító semleges terepként kezelik. (E. Kovács, 1948:477-479).

A kulturális osztályharc folytatására utalt a két munkáspárt egyesülése nyomán létrejött Magyar Dolgozók Pártjának 1948. június 14-i programnyilatkozata is, amikor hangsúlyozta a haladó eszmék terjesztésének szükségességét és a művelődési tevékenységben a baloldali szervezetek meghatározó szerepét. A dokumentum egyébként már nem használta a szabadművelődés kifejezést, hanem helyette ismét iskolán kívüli népoktatásról és népművelésről beszélt, ezzel akaratlanul is átvéve az egyébként ideológiailag mélyen elítélt Horthy-korszak szóhasználatát. Révai József, a kommunista párt vezetőségének kulturális kérdésekkel foglalkozó tagja valamivel később egyenesen úgy fogalmazott, hogy a kultúra területén is fel kell építeni a szocializmust, a gazdasági és a társadalmi folyamatok mellett, a művelődésben is érvényesíteni kell a munkásosztály vezető szerepét. (László, 1993:24)

1948 nyarától gyors változások következtek be a szabadművelődés területén és a kultúraközvetítés intézményrendszerében. Az egyházak háttérbe szorítása, a polgári társadalmi szervezetek fokozatos felszámolása nyomán az OSZMT és a helyi szabadművelődési szervezetek

számos tagját eltávolították. Helyüket baloldali káderekkel töltötték fel. A kulturális tevékenység egyre bürokratikusabbá vált, erősödött a központi ellenőrzés, az állami szervek irányító szerepe, miközben a társadalmi szereplők, a választott testületek mozgástere folyamatosan szűkült. 1948 októberében kormányrendelet jelent meg az OSZMT szervezetének és feladatának részbeni átalakításáról. Ezt egy újabb intézkedés követte, amely előírta a helyi szabadművelődési tanácsok átalakítását, autonómiájuk korlátozását, illetve a baloldali tömegszervezetek képviselőinek nagyobb arányú bevonását a testületek munkájába. A birtokos parasztság és a hozzá kötődő népi kultúra háttérbe szorítása jegyében a VKM felszámolta az 1946-ban alapított Magyar Népi Művelődési Intézetet. 1948 novemberében az *Új Szántás* folyóirat kiadását is beszüntették, arra hivatkozva, hogy feladatkörét a VKM és a Művelődési Szövetség által irányított *Művelt Nép* veszi át. Ezekkel az intézkedésekkel a társadalmi öntevékenységre épülő demokratikus szabadművelődési rendszer már egyre kevésbé tudott működni. A kulturális tevékenység fokozatosan állami irányítás alá került, és mindinkább pártpolitikai érdekeket szolgált. Megváltoztak az alapvető célok, egyre nagyobb hangsúlyt kapott a kommunista párt törekvései melletti mozgósítás (pl. világnézeti harc, szövetkezetesítés, stb.) (László, 1993:24; Dancs, 1988:9-11).

1948 decemberében a *Szabad Nép* hasábjain Kállai Gyula a művelődés területét nevezte az osztályharc legújabb és jelenleg legfontosabb területének, ahol megfogalmazása szerint, nagy veszélyt jelent a népi demokrácia építésére, hogy még nagymértékben érvényesül a reakció népellenes kultúrpolitikája. Az egész társadalmi fejlődés tekintetében meghatározó kérdés, hogy a kultúra irányítását is a kommunista párt vegye a kezébe. Szakasics Árpád köztársasági elnök 1949 januárjában ugyan ismét Karácsony Sándort nevezte ki az OSZMT élére, a Tanács azonban a gyakorlatban ekkor már nem működött, és már javában folyt Karácsony társadalmi elszigetelése. Február 4-én Bóka László, a VKM államtitkára a kommunista párt Kulturális Akadémiáján tartott beszédében éles kritikával illette az OSZMT elnökét és egyben a népi írók tevékenységét. Karácsonyt azzal vádolta, hogy a nevéhez köthető pedagógiai irányzatnak megfelelően szabadművelődési koncepciója szubjektivista, transzcendens elemeket tartalmaz, negligálja az osztályharcot, a protestáns vallásosságban és a romantikus parasztfelfogásban gyökerezik. Minden jóakarata ellenére ezeket az idejétmúlt világnézeti elemeket próbálja áttemelni a népi demokratikus kultúrába. (Kállai, 1948:1; Bóka, 1949:25).

A politikai hatalomátvétel, a pártállami diktatúra kiépülése nyomán, a kommunista párt mind türelmetlenebbül akart kizárólagos befolyást szerezni a kultúra területén is. 1950 januárjában minden korábbinál keményebb támadás indult a művelődés területén még meglévő demokratikus tényezők ellen. Losonczy Géza éles hangú írásban ítélte el a szabadművelődés egész rendszerét, alapelveit és gyakorlatát, szervezeti struktúráját és elkötelezett munkatársait. Megállapította, hogy a kultúra területén az elmúlt években szabadon tevékenykedhettek a

haladásellenes, antidemokratikus, nacionalista erők, terjedtek a szovjetellenes nézetek, és a két dolgozó osztályt, a munkásságot és a parasztságot is szembe fordították egymással. A szabadművelődés tulajdonképpen a jobboldal fegyvere volt a haladó erők törekvéseivel és a népi demokratikus fejlődéssel szemben. Losonczi az MDP vezetésének álláspontját képviselve kijelentette, hogy a reakció melegágyának bizonyuló szabadművelődés helyett azonnal át kell térni a kommunista párt ideológiáját követő, államilag irányított népművelésre, amely meghatározó területe a szocializmus felépítéséért folytatott harcnak. (Losonczi, 1950:3-5.)

Irodalomjegyzék

- Beszámoló az Országos Szabad Művelődési Tanács teljes üléséről (1947). *Új Szántás*, 1. évf. 4. sz. 223-228.
- Bóka László (1949). „Népiesség” és népnevelés. Budapest: Szikra.
- Dancs Istvánné (összeáll.) (1988). *Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945-1949)*. Budapest: Kossuth.
- E. Kovács Kálmán (1948): A szabadművelődés kérdéseiről. *Új szántás*, 2. évf. 8-9. sz. 465-479.
- Fenyő Imre (2007). Karácsony Sándor egyetemen kívüli tevékenysége. In: Brezsnay László (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat* (pp. 212-218). Budapest: Gondolat.
- Gombos Ferenc (1947): Nevelők nevelése. *Új Szántás*, 1. évf. 6. sz. 321-124.
- Hajdú Géza (1977): *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak*. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- Karácsony Sándor (1947): Új szántás. *Új Szántás*, 1. évf. 1. sz. 1-4.
- Kállai Gyula (1948): Erősítsük kultúrpolitikai frontunkat. *Szabad Nép*, 4. évf. 12.05. 1.
- Kiss Jenő (2000): Emlékek, élmények, észrevételek - az ötven éves közművelődési könyvtárüggyről. *Könyvtári Figyelő*, 46. évf. 1-2. sz. 76-83.
- Lányi Gusztáv (2000): *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan*. Budapest: Osiris.
- László Géza (1993): *Fejezetek Szabolcs és Szatmár-Bereg vármegyék iskolán kívüli művelődésének történetéből 1944-1950*. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Lendvai L. Ferenc (1993): *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor*. Budapest: Akadémiai.
- Losonczi Géza (1950): Népművelési munkánk feladatairól. *Művelt Nép*, 1. évf. 1. sz. 3-5.
- Madácsy László (szerk.) (1948): *Tiszamenti Kalendárium*. Szeged: Szeged Város Szabadművelődési Tanácsa.
- Maróti Andor (2000): Országos szabadművelődési konferencia Révfülöpön. *Comitatus*, 10. évf. 6. sz. 40-47.
- Ortutay Gyula nyilatkozata (1948). *Új Szántás*, 2. évf. 6. sz. 327-328.
- Simándy Pál (1945): A magyar „népművelés” feladatai. *Köznevelés*, 1. évf. 3. sz. 7-8.
- Szóró Ilona (2013): Az „Új Szántás” című folyóirat, egy új művelődéspolitikai szolgálatában In: Karlovitz János Tibor (szerk.) *Társadalomtudományi*

gondolatok a harmadik évezred elején (pp. 287-293). Komárno: International Research Institute.

Varjú Bálint (1948): Ezer népkönyvtár, hatszáz vándorkönyvtár. *Új Szántás*, 2. évf. 5. sz. 273-275.